

MASUULIYADA

Ujeedooyinka guud ee cutubka

Ka dib dhammaadka cutubkan, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Fahmaan heerarka kala duwan ee masuuliyada.
- Gartaan masuuliyada ka saaran ilaalinta khayraadkeena iyo taariikhdeena.
- Dareemaan HIV/AIDS oo la iska ilaaliyo.

6.1. Gudashada Xilka Masuuliyadeed

6.1.1. Heerarka iyo Noocyada Masuuliyada

Jaantuska 6.1. Ilaalinta Nadaafada Deegaanka

- Maxaad ka fahanteen sawirkan kor ku xusan?

Waaax kasta waxaa looga baahan yahay in ay diyaarsato dhammaan hawlaha ay mas'uulka ka

tahay una diyaargarawdo sidii ay u fulin lahayd. Tusaale ahaan, waalidnimadu waa mas'uuliyad gaar ah oo ka mid waaxyahaamalaamaha mas'uuliyadaha. Mas'uuliyadaha waaxdan hoos yimaada waxay u kala baxda hawlo aad u tiro badan oo u baahan in la faah-faahiyo. Waalidiintu dakhliga ay ku quudiyaan qoyskooda waxay kaamahelaan hawlo badan oo ay fuliyaan. Si ay u helaan dhaqaale ay ku maamulaan qoysaskooda waalidiintu waxay fuliyaan hawlo tiro badan. Si ay nolosha qoyska u kobciyaan waxay sammeeyaan waxyaabaha lagama maar-maanka ah oo dhan kolba inta ay awoodoodu u saamaxdo. Si habboon iyo si nidaamamaanshax wanaagsan leh ayey qoysaskooda u maamulaan. Si ay kor ugu qaadaan nolosha qoyska ee mustaqbalka waxay sammeeyaan dhammaan wixii dadaalo ah ee awoodaan.

Hawl-galka 1^{aad}

1. Waxqabadyada mas'uuliyadeed ee ku qoran jaantuska dhexdiisa tusaalaha la socda idinka oo adeegsanaysa qodobbeeya mas'uuliyadaha beera-qodatada, askarta, ardeyda iyo ganacsadayaasha.

MASUULIYADA

<i>Tirada</i>	<i>waxaa ay tahay mas'uuliyadu</i>	<i>Qodobada mas'uuliyada loo baahan yahay in la aqbal.</i>
	<i>Dhakhtar</i>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Xanuunka si jacayl iyo foojignaan ku dheehantahay ayuu u fuliya .</i> - <i>Sirta xanuunka wuu qariya .</i> - <i>Wuxuu ka digtoonaada in xanuunkaagu gaadhsiinin in wax dhib ah nooc kasta oo ay Tahay</i>

Mas'uuliyada oo laqaato ka ma dhigna mas'uuliyada oo la fuliyo. Fulinta mas'uuliyadu marka hore waxay ubaahantahay in mas'uuliyada la aqbaloamaqaato. Tusaale, bilawga sanad dugsiyeedka baraha fasalkiinu wuxuu idin amray in aad doorataan horjooge fasal idinka oo waliba nidaamka loo dooranayo horjoogaha ilaalinaya islamarkaana ardeyda fasalka ka dhex xulanaya ardeyda noqonaya horjoogaha. Baruhu faadumo ayuu magacaabay in ay fuliso farsamada horjooge loogu dooranayo fasalka, sidaas daraadeed, si horjooge loo doorto faadumo waxaa la siiyey

mas'uuliyad ay hawlo tiro badan ku fuliso waxay ilaalinaysa nidaamka fasalka iyo geedi-socodka doorashada. Waxaa kale oo ay ku dadaalaysa in ay xuquuqaha ardeyda sugto si ay u gutaan waajibaadka saaran, waxaa laga sugaya in ay mas'uuliyadeeda si habboon u wado fulisana waajibaadka saaran. Haddii ay awoodi weydo in ay fuliso hawlaha loo xil-saaray, waxay ka dhigantahay in ay ka soo bixi weyday mas'uuliyadi saaranayd. Mas'uuliyada oo aad ka soo baxdo macnaheedu waxaa weeye mas'uuliyadi aad qaaday oo sidii loo baahna aad u fulisay ama gudato.

Hawl-galka 2^{aad}

Jaantuska soo socda waxaa lagu qodobeeyey noocyada mas'uuliyada . Idinka oo ku salaynaya tusaalaha la idin siiyey hawlaha loo baahan yahay in la fuliyo, sharax waxaa ay kala yihiin. Haddii la fulin waayo waxqabadyada, arimaha dhici karaana qodobeeya.

<i>Tirada</i>	<i>Noocyada mas'uuliyada</i>	<i>Hawlaha la fulinayo</i>	<i>Mas'uuliyadaada oo aad gudan weydo arimaha ka iman karaa.</i>
	<i>Ganacsato</i>	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Midho tayadoodu wanaagsan tahay oo in la gado loo soo diyaarshay .</i> - <i>Qiimo kala gedisan oo lagu gado .</i> - <i>Ganacsi sharci ah oo la samaysto.</i> - <i>Dawlada oo la siiyo canshuurta alaabta iibka ah iyo dakhliga.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - <i>Bulshada loo adeegayo caafimaadkeeda iyo akabadeeda ayuu dhibaato soo gaadhsiinaya .</i> - <i>Bulshada loo adeegayo ayuu ka dhigaya .</i> - <i>Niyada ganacsatada sharciga ah ayey khatar galinaysa.</i> - <i>Dakhliga dawlada ee sharciga ah ayaa la waayaya.</i>
1.	<i>Boolis</i>		
2.	<i>Waalid</i>		
3.	<i>Bare</i>		

MASUULIYADA

U fiirso sheekadan oo tusaale u ah isxilqaanka Farxiya.

Farxiya waa gabadh dhigata fasalka todobaad oo waxbarashadeedana aad ugu fiican . Mar kasta oo ay ka soo laabato dugsiga waxay caawin jirtay hooyadeed oo ay tukaan u iibin jirtay. Maalin maal-maha ka mid ah waxaa dhacay iyada oo tukaanka iibinaysa ayey hooyadeed oo leh faxtixay waxbaa inagu; dhacay Farxiya iyada oo naxsan ayey weydisay; hooyo maxaa dhacay? Dhaadhici alaabta, dhaadhici alaabta mafrashka saaran dhammaanteed oo qari, dhakhso faaruqi tukaanka ayey ku tidhi Farxiya .Farxiya way fahamtay maadaama ay marar badan alaabta tukaanka taala kolba sida ay tahay iyaga oo eegaya in ay qofka ka qaadaan lacagta canshuurta iyo macaashul-macaashka marka ay yimmaadin shaqaalaha ururiya iyo dakhliga in ay hooyadeed muujiso wal-walkan oo kale . Iyada oo ay jirtay wakhtiyadi la soo dhaafay in ay Farxiya hooyadeed la qarin jirtay alaabta tukaanka marka ay yimmaadaan dakhli ururiyayaasha dawladdu.

Maanta laakiin ma rabto in ay sidii hore yeesho iyada oo ay ka muuqatay deganaansho iskuna dayeysay in ay dejiso hooyadeed ayey 'tidhi;' hooyo sug, hooyo sug. Hooyadeed waxay ku jawaabtay: hooyo maxaan suga way inagu yimmaadeene . Iyada oo alaabta si degdeg ah u dhaadhicinaysa. Farxiya hooyadeed alaabta ay soo dhaadhicnayso ma noqonin mid meeshi cid laysa taaso ay ka cadhootay. Marka ay dib u soo jeesatay waxay isha la heshay oo alaabti ay soo dhaadhicisay halkeedi ku celinaysa. Farxiya hooyadeed laakiin

waxaa ka dhammaaday dulqaadkii kadibna intay soo booday ayey tidhi naa ma waxaan anigu hagaajinayo ayaad adna xummaynaysa, iyada oo aad ugu qaylinaysa. Farxiya iyada oo deganaansho ka muuqdo wajigeeda ayaa waxay ugu jawaabtay: hooyo wax-ma xummaynayee waxbaan hagaajinayaa . Markasay hooyadeed tidhi: soo dhaadhici baan ku idhi eh goormaan ku idhi rasee? si cadho leh ayey ugu tidhi qaad alaabta oo xaga dambe ku qari. Farxiya, laakiin fikirkeedi ma bedelin . Iyada oo cadaynaysa in fikrada hooyadeed ayna ku raacsanayn ayey waxay sii waday in alaabta meelihii laga soo dejiyey ay ku celiso. Markasay hooyadeed ku tidhi; maxaad sida u sammadnaysa? waxaa ay la yaabtay degananshaha ka muuqda gabadheeda. Farxiyana wixii niyadeeda ku jiray iyado oo cadaynaysa ayaa waxay hooyadeed ku tidhi: xaqbaan hooyo u leenahay in aynu ganacsano balse waxaa waajib nagu ah in aynu ka bixino canshuurta dawlada iyo waliba lacagta macaashul-macaash ka. Hooyo waxaa sharci ahaan waajib nagu ah in aan ganacsigeena daacad u noqono.

Nayaah ee : naagtadan yari : miyaadan rabin in aan dhaxal kaaga tagoamaama wax iga dhaxashid? Maah-maahba tidhaa "dammeerka marka cawus loo goglo ayu dambas raadsada", adiga daraada ayaan u daalaya ayey ku tidhi Farxiya . Sidaas daraadeed ayaan tukaankana magacaaga ugu qoray aniga oo isleh haddii aad dhimatid ha kaa dhaxasho oo ayeyna cidlo ku dhicin adigu laakiin ---- Farxiya waxay tidhi inaad hooyo daraaday u garanaya waan garanaya hase ahaatee haddii aynu maanta aan raacin dawga sharciga ah bari waxaa

MASUULIYADA

u noqonaye dayn waxaa aad idhaxalsiinaysid. Dawlada oo la khaa'imo waa naftaada oo aad khaaintid. Haa adiguna maanta maxaad ku keentay in aad dawlada u doodid? iyada oo il shaki ku jiro ku eegaysa. Marka Farxiya waxay tidhi miyaanan karaaynin inaan anigu dantayda u doodo? Dhabahaan, hada ka hor waxaan aan moodi jiray lacagaha canshuurta ah ee la qaado in ay galaan shakhsiyaad jeebkooda . Hada, laakiin dakhliga dawladdu ururiso in lagu fuliyo danaha gaarka ah ee bulshada ayaa waxaan ku ogaaday waxbarashada ku saabsan muwaadinka dhabta ama hab dhaqanka wanaagsan ee qofka wadaniga ah looga baahan yahay in uu la yimmaado. Islaantii intay soo booday ayey Farxiya ku tidhi: iga bax; hada iga bax iyada oo hal alaab ah soo dejinin in waxaa isa soo taagay tukaanka hortiiisa cashuur qaadayaashi dawlada ka socday ka dibna wixii cashuur ku waajibtay ayaa barti lagaya qaaday.

Hawl-galka 3^{aad}

1. Maxaa keenay in Farxiya iyo hooyadeed aad ugu kala fogaadaan aragtida ku saabsan bixinta cashuuraha dawlada?
2. Farxiya iyada oo rabta in ay hooyadeed u muujiso tixgalinta ay u qabto haddii ayna ka soo horjedsan fikirka hooyadeed miyeynu odhan lahayn waajibaadkeedi way gudaray? sabab?.
3. Dakhliga dawladdu ururiso siduu ku noqonayo hanti bulshadu leedahay?

Masuuliyada gaar ahaaneed waxaa ay tahay tan qofkastaaba u adeegsanayo shakhsi ahaantiisa

qaabki uu u qaadan lahaa taas oo macnaheedu yahay waxyaalaha asaasiga u ah nololaha sidii uuamaay u buuxin lahaydamalaha . Waxaa kale oo ka mid ah sidii uu qofka amnigiisa u ilaalin lahaa iyo kuwa la mid ah. Sidii qofka lacagtiisa sida ugu haboon uga faa'iidayaan lahaa iskaagana illaalin lahaa dhaqanada xun xun iyo balwadaha, waxay noqonaysaa in uu qofka ka soo baxay mas'uuliyadi shakhsi ahaaneed ee saarnayd. Tusaale ahaan, nadaafadaada oo aad ilaalisid waxaa ay dan u tahay shakhsi ahaantaada . Qofka nadaafadiisa ilaalin waaya dhibaataadu isaga ayey ku horaynaysa. Mas'uuliyada shakhsi ahaaneed iyada oo qofka u gaar ah hadana dhinaca kale natiijadu waxay ku dambaysa dhibaato guud ahaaneed. Tusaale ahaan, arday ka mid ardayda nadaafadiisa shakhsi ahaaneed isaga oo ilaalin waayey awgeed haddii uu duray ku dhaco isaga oo aan laga daaweynina uu soo dhex galo fasalka si uu u sii wato waxbarashaddiisa waxay sahlaya in uu duraygaasi si dhib yar ugu dhafo ardeyda caafimaadka qabta . Sidaas daraadeed duraygi hayey shakhsiga kali ah maadaama uu u gudbay ardeydi kale wuxuu noqonayaa xanuun guud ahaaneed. Si ayna taasi u dhicin shakhsigu nadaafadiisa in uu ilaaliyo waa waajibaad saaran loona baahan yahay in uu u guto si hagar la'aan ah.

Dhinaca kale waxyaalaha dadku u adeegsadaan ujeedo mid ah in uu qofka ka soo baxo mas'uuliyada guud ahaaneed ee saaran. Tusaale ahaan, farshaxanada taariikhiga ah ee ay ka midka yihiin waxyaabaha dabeeciga ah iyo kuwa dadku sammeeyey in la daryeelo, in aad ilaalisid nadaafada agagaarkaaga, xarumaha bixiya adeegyada bulshada in aad sugtid nabadgalyadooda,

MASUULIYADA

hantida dawlada iyo tan bulshada ka ilaalisid dayacnaanta iyo dhibta soo gaadhi karta kana hor tegtid dambiyada islamarkaana la dagaalantid xag-jirnimada, ilaalisid xoriyada dalkaaga hooyo ---iwm waxay noqonayaan kuwa hoos yimmaada mas'uuliyada guud ahaaneed.

Su'aalo wadaxaajood

ka dooda qodobada hoos ku xusan.

- Waxaa horaysa mas'uuliyada shakhsi ahaaneed
- Mas'uuliyada guud ahaaneed ayaa horaysa.
- Labaduba waxay mudanyihiin in si isku-mid ah loogu wada hawlgalo.

CEEBLA

Ceebla abaheed isaga oo taagan albaabka ayuu yidhi : ceeblay hooyada aaway? Ceebla hooyadeed waxaa ay ku maqnayd in ay qaraabadeeda soo eegtoamadaydo. Hooyo waxay la kulantay bulshada xaafada oo aan u kala hadhin ku yar, ku weyn, wiil iyo gabadh--lwm oo is urursaday si ay u xaadhaan tuunbooyinka biyaha roobka maraan kadibna waxay tidhi :sideen u dhaafi, weyna ku biirtay, ayey ku tidhi iyada oo soo galaysa gudaha daraada. Aabaheed wuxuu weydiyey su'aal ah: adigu maxaad uga qayb qaadan weyday? Inta ay dhexda qabsatay gundhisayna garbaha ayey tidhi: maxad noqotay Aabo iska da inaan ku biire waxaaban aad uga xummaaday hooyo oo ku biirtay dadkan bila camalka ah . Aabaheed wuxuu yidhi :dawgan uu daadku xummeeyey waa hanti gaar ahaaneed. Ceebla waxay ku jawaabtay: ha

ahaato aniga maxaa iga galay. Kadib Aabaheed wuxuu u yidhi sidayna wax kaaga galin dan guud ahaaneed? waxay ku jawaabtay : dawladdu maxay qaban? wuxuu ku yidhi ; ceeblay hawshani ma aha mid dawlada oo kali ah khusaysa laakiin waa waajibaad qofkasta oo muwaadin ah saaran. Anigu laakin had iyo jeer waxaan maqla waxaa guud ahaaneed cid leh in ayna jirin. Adigu miyaanad maqlin Aabo? Aabo hadalkaasi sax ma aha ayuu ku yidhi ceebla. Inta badan waxyaabaha la wada leeyahay ayaa mudan in tixgalin la siiyo. Garabka ayuu qabtay wuxuuna u soo ceshay albaabki ay ka soo gashay waxayna tidhi: xagee tegaysa Aabo oo aad igu celinaysa ? Anigu inta aan tego ayaan qaybtayda ka qaadan adiguna qaybtaada kugu habboon in aad ka qaadatid ayaa waajib kugu ah. Waxyaabaha inoo dhimana hadhaw ayaan ka shekaysanayna inta uu yidhi ayuu u kexeeyey goobti shaqadu ka socotay.

Hawl-galka 4^{aad}

1. Iyada oo mas'uuliyadaha shakhsi ahaaneed iyo kuwa guud ahaaneed istaageersanayaan sharaxa idinka oo tusaale ku xoojinaya. Tusaale, deegaanku haddiii uuna nadiif ahayn lama awoodi karo in la ilaaliyo caafimaadka shakhsi ahaaneed.
2. Siduu Ceebla Aabaheed tusaale ugu noqday gabadhiisa waa sidee?
3. Shaygaamawaxaa dadka oo dhan ka wada dhexeeya cidna ma laha odhaahda tidhaahda waxyeelada ay leedahay sharax. Hantida iyo alaabada dawlada iyo bulshada oo laga ilaaliyo khasaaraha .

MASUULIYADA

SU'AALAHAN KA DOODA.

Hantida, alaabada dawlada, bulshada iyo shakhsiga waxyaabaha lagu tilmaamo qodobeeya idinka oo barahiina la kaashanaya.

Maxaa Iga Galay:

Waxaa jiray wiil yar oo 14 jir ah oo ku magac dheeraa (lagu naan aysi jiray) "maxaa iga galay", wuxuuaminsana in magacan loogu yeedho fiican yahay wuuna ku farxi jiray marka loogu yeedho. Waxaa caado u ahayd in uu had iyo jeer bur-buriyo waxyaabaha hantida badan ku baxday oo ay ka mid yihiin dugsiyada iyo qalabyadooda wuxuu ficiladaas sammayn jiray ilaa iyo intii u ka gaadhayey doob ama nin weyn oo oday ah. Hantida, alaabada dawlada iyo dadweynaha haba yaraatee wax xil ah iskama saari jirin. Ma tixgalin jirin saacadaha shaqada si aan caadi ama sharci darro ah ayuu u isticmaali jiray laydhka xafiiska. Habeen iyo dharaarna wuxuu u ordi jiray sidii uu u soo boobilahaa hanti iyo qalab uuna lahayn islamarkaana u noqon lahaa maal qabeen weyn. Dambiyadan iyo kuwa kale oo badan isaga oo caado ka dhigtay ayuu mar kasta waxaa laga joojin jiray shaqada uu hayo ugu dambayna waxaa laga eryey dhammaan mas'uuliyadihii uu ka hayey oo dhan. Ninkii naanaystiisku ahayd maxaa iga galay faadhigiisii wuxuu noqday gidaarada. Naftiisiina wuu nacay. Maanta wuxuu haysta magacii caruuraha xaafaduhu ugu yeedhi jireen oo kali ah waana maxaa iga galay.

Hawl-galka 5^{aad}

1. Maxaa iga galay wuxuu noqday meesha ay ka yimmaadaan dhibaatooyinka lala kulmay ee laxidhiidhaa isticmaalka alaabada goobta uu mas'uuliyada shaqo ee dawlada ka hayo. Waa maxay sababtu?

2. Maxaa sabab u noqon karaa in laabada, hantida dawlada, iyo bulshadu u dayacanto?
3. Hantida, alaabada dawkada iyo ta bulshadu siyaabaha ay u dayacmi karaan sharaxa?

Daraasad

Deegaanka aad degantihiin gaar ahaana goobaha dawlada iyo kuwa bulshada sida macadyada iyo goobaha shaqada intaad soo koor meertaan daraasad ku soo sammeeya hantida iyo alaabada bulshada iyo dawladdu siyaabaha ay u dayacmaan. Indinka oo waliba tilmaamaya waxyaabaha xal noqon karaa mudo dhawr maal-mood ah gudahood ku soo dhammaystira daraasada kadibna iyada oo qoraal ah fasalka dhexdiisa ka soo jeediya.

6.2. AXDIGA

- Su'aalo wada dooda.

"Balan darro waa diin darro, balanti uu qaaday ma buuxinin' ka wada hadla dulucda ay xambar san yihiin weedhahan kor ku xusan.

Dadka marka ay rabaan in ay fuliyaan ama dhaqan galiyaan arin ama hawl waxyaabaha lagu amini karo in ay hawlaha fulinayaan oo ay ka hor sheegaanamacaddeeyaan waalidiintooda, saaxiibadood, bulshada deegaanka, bulshada ay wakiilka u yihiin, odayaasha dalka --- IWM. ayaa la yidhaahdaa balan qaad. Balan qaadka dalkeena in uu yahay sharaf tusaalooyin lagu xaqiijiyo ayaa jira.

Tusaale ahaan:-

- Balan intuu jabin lahaa kay dhaleeni ha jabo
- Balanku waa daynta aaminaada .
- Balanku waa sharaf .

MASUULIYADA

Balan qaadku wuxuu u kala baxaa labo nooc. Balan qaad la fulin karo iyo mid aan la fulin karin. Balanka la fulin karo labo siyaaboodba loo macnayn karaa. Mida hore waa balan ku salaysanamaxidhan is-xil qaan iyo karti ama awood shaqada lagu fuliyo oo la helo kadibna lagu fuliyo. Sida labaad ee loo qeexi karo balanta la fulin karo waxaa weeye. Is-xil-qaanka iyo hawl karnimada waxaa dheeri ku ah shuruudo kale oo loo baahanyahay in la buuxiyo ka hor inta aan la fulinin. Nooca labaad, maadaama xaqiiqada dhabta ah ee jirta aad uga fogyahay fasarsamo kasta oo la adeegsado iyo xaalad kasta oo loo adeegsado marna suurtagal ma noqonayso in balanka la fuliyo. Shakhsiyaadka qaarkood si ay u helaan faa'iido yar oo gaar ahaantoodu ah waxay galaan ama qaadaan balan ayna fulin doonin laakiin balan u gala kali ah si ay faa'iido shakhsi ahaaneed u helaan.

Balan-qaad aan la fulina wuxuu keena ama sababa amin-darro, mas'uuliyad darro, iyo been kala disha qaybaha kala duwan ee bulshada. Dhaqankeenuna ka mid ma aha balan daradu. Balse, waa dambi weyn oo diinta aynu haysano iyo dhaqankeenaba xaaraan ka ah.

Hawl-galka 6^{aad}

1. Qora saddex tusaale oo ku saabsan balan qaadyada la fulin karo.
2. Sheeg saddex tusaale oo ku saabsan balan qaadyada aan la fulin karaayn.
3. Waliga balan aad qaaday oo aanad fulin ma jira? Haddii uu jiro maxad u malaynaysa in ay tahay sababta aad u fulin kari weyday? maadama aad fi weydayna maxaad dareen tay? sabab?

6.3. Khayraadka Dabiiciga ah iyo Hadhaaga Taariikhiga ah

- B. Sheeg khayraadka dabeeciga ah ee ay Itoobiya caanka ku tahayamalagu yaqaano.
- T. Khayraadka dabeeciga ah ee laga helo deegaankiina shan ka mid ah sheeg.
- J. Hantidaamakhayraadka dadku sammeeyo ee lagu tilmaamo hantida dalku leeyahay maxay yihiin.
- X. Qor magacda hantida dalka ee dadku sammeeyo ee laga helo deegaanadiina.

Khayraadka dabiiciga ah waxyaabaha la yidhaahdo waxaa ka mid ah wabiyada, dur-durada, dixahaamadhulka god-godan, buuraha, haraha dabeeciga ah, xayawaanada duurjoogta ah, iyo kuwa dadka dhaqdo sida geela, lo'da, adhiga, dammeeraha--iwm. Waa dhammaan. khayraadka ama hantida aan dadku sammayn karin.

Jaantuska 6.2. Waxaa waajib ah in la ilaaliyo kheyraadka dabiiciga ah & astaamaha dhaqanada ma guuraanka ah

Hantida dalka ee dadku sammeeyo sida waxyaabaha farshaxanka ah ee dhaqanka, falashada beeraha, mashruucyada lagu sammeeyo biyo xidheenada ama haraha, warshadaha, tiknoolojiyada kala duwan, dhismaha iyo jidadka, isgaadhsiinta awoodda laydhka lagu dhaliyo, biyaha nadiifta ah --iwm. Hantidan dabeeciga ah iyo ta dadku sammeeyaba waa hanti dalku

MASUULIYADA

leeyahay, islamarkaana u baahan in la daryeelo. Marka si adag loo daryeelo lana kaydiyo xiligi la sammeeyey iyo sanadihii ay kaydsanayeen taariikhahooda ayey caddaymo u noqonayaan, islamarkaana jilba jilka ku xiga iskugu gudbinaya. Taariikh muhiim ah ayey noqonayaan. Waxtarka dhaqanahaaneed ee ay yeelanayaan ka sokow, waxay noqonayaan astaamo muujiya waxaa ay tahay bulshadu, dareen dal. Waxaa kale oo ay noqonayaan waxyaabo lagu faano laguna qadariyo, midnimada iyo waliba waxyaabo dalka lagu garto ayey noqonayaan . Sababahan aynu soo sheegnay awgood, maadaama ay dal u yihin astaamo taariikheed aan guurin waxaa ilaa xad aad kor ugu kacaya qiimahooda.

Khayraadka dabeeciga ah wuxuu gacan ka gaysanaya in dadku ka tusaale qaato marka ay rabaan in ay soo saaraan khayraad ay gacantooda ku sameeyeen. Khayraadkaas dadku sameeyana waxay ka mid noqonaysaa hantida dalku leeyahay . Hawada aynu neefsano, ta aynu ku noolnahay, dharka aynu xidhano, biyaha aynu cabno, macdanta cimilada agagaarka aynu ku

noolnahay, dhulka aynu qodano, adeegyada kale ee aynu isticmaalo sida farsamooyinka tiknoolojiyada iyo waxyaabaha la midka ah oo dhan maadaama ay ka soo asaasmeen khayraadyada dabeeciga ah iyagana waxaa loogu yeedhaa khayraad dabeeciga ah.

Hase ahaatee, dadaalka aan ugu jirno in aan nolosheena maamulo inaga oo adeegsanayna khayraadyada dabeeciga ah waa in aynu ka diktoonaano in ay nolosheena dhib ka soo gaadho islamarkaana ku guuldaraysano in aynu ka faa'iidayano . Inaga oo isleh ka faa'iidaysta khayraadka dabeeciga ah waxaa laga yaaba in aynu waxyeelo weyn u gaysano khayraadka dabeeciga ah, islamarkaana nolosha dadka khatar galino ay sidaas daraateed, waxaa loo baahanyahay in aad looga fiirsado.

Hawl-galka 7^{aad}

1. Meelaha banbanaan ee jaantuuska hoos ku xusan dhexdiisa walba jawaabta ku habboon ku buuxiya .

Tiro	Hantida dabeeciga ah ee dalka	Adeega	Sababaha khaladaadku u gaadho	Taxadarka loo baahanyahay in la muujiyo
	Hawada	B. Dadka xayawaanka naflayda ah si ay u noolaadaan ayey u neefsadaan .	B. Qaaca gaadhiyada iyo warshadaha ka baxa. T. Kimikaal	☐ Dhir kala duwan aad beertid . ☐ Warshado qaac badan oo la balaadhiyo . ☐ Kimiko aan dhibaato keeni kerin iyo adeegyada tiknoolojiga oo la isticmaalo.
1.	Seero caro cad ku yala			
2.	Hawltiga aksum	78		
3.	Qiimo			

MASUULIYADA

6.4. Cudurka Dilaaga ah ee HIV/AIDS

6.4.1. Cudurka HIV Aydhisku Waxyeelooyinka uu Bulshada Ku hayo iyo Siyaabaha uu u Faafo.

Su'aalahan kawada dooda.

- HIV Aydhis maxaa la yidhaahdaa?
- Siyaabaha la iskugu gudbiyose waa sidee?

HIV Aydhisku waa xanuun dilaa ah oo dadka aan u kala soocin da'lab ama dhidig, midab, darajada aqoonta ama waxbarashada. Haddii aynu si kale u dhigno xanuunkani wuxuu ku dhacaa caruurta, dadka waa-weyn, rag iyo dumar, mid madaw iyo qof cas, mid aqoon leh mid aan lahaynba. Ma aha xanuun ku dhaca qayb kali ah oo ka mid ah kuwa aynu soo tilmaanay. Ej,Ay,Fi Aydhisku wuxuu muwaadiniinta u horseeda dhibaatooyin aad u badan oo ay ka mid yihiin kuwo bulsho iyo kuwo dhaqaala haaneedba.

Xaalada hada dalkeenu ku suganyahay inaga oo wax ka tilmaamayna Ej,Ay,Fi Aydhisku wuxuu hada si ba'an ugu faafaya bulshada gaar ahaana dhalin yarada oo ah waax ka mid ah qaybaha bulshada. Dhalin yaraduna maadaama ay tahay xooga ugu muhiimsan ee shaqeeya, marka uu xanuunku ku dhaco waxaa marba uu xanuunku dambeeya sii yaraanaya xooga dhalinyarada shaqadada haysa. Cidhibta dambe waxay waxyeelo soo gaadhi doonta dhaqaalaha dalka kaas oo isna si xoojin doona in uu dalku saboolnimo aad u daran soo food saarto.

Xanuunka wuxuu bur-burinaya waaxyaha kale duwan ee shaqada aqoonyahanada iyo shaqaalaha ka hawlgala. Aqoon yahanadan iyo shaqaalahan oo la waayo waxay iyana meesha ka saaraysa aqoonta, xirfadaha iyo waayo aragnimadi dadka xanuunku dilayna waa la waayaya. Aqoontuna maadaama ay asaas u tahay kobaca iyo maalgalinta lumida aqoonta iyo dadka ee xanuunku sababta u yahay dhibaatooyinka ka dhasha waxay

dib u dhac ku noqonaya horumarka dalka.

Bulshada Itoobiya boqolkiiba 85 dad gaadhaya ayaa ka shaqaysta ama ku xidhan beeraha iyo shaqooyinka la xidhiidhaa. Marka xanuunku faafo bulshadan ka shaqaysa waaxdana xoog muhiim ah oo ka qayb qaadanaayey soo saarka cuntada ayuu shaqada ka kaxaynaya. Tanina waxay dalka iyo bulshadaba u horseedaysa saboolnimo iyo macaluul. Xanuunka Aydhisku caruurta wuxuu ka dhiga bilaa waalid, waalidiintana wuxuu ka dhiga bila caruur.

Tanina waxay sabab u noqonaysaa in dhibaatooyin aad u daran oo bulsho ahaaneed iyo kuwo dhaqaale ahaaneed ka abuurmaan. Si kastaba ha ahaatee, qof kasta ama waax kasta oo ka mid ah waaxyaha dawlada iyo bulshada dadaalada ay kula jiraan la dagaalanka iyo tirtirida xanuunka Aydhiska waa in ay sii laban laabaan qof walbana iskii isku-xilsaaro ugana soo baxo mas'uuliyada saran.

Daraasad

Deegaankiina maah-maahyada, odhaahyada, kaftan ah.... Iwm ee lagutilmaamo xanuunka Aydhiska mudo hal todobaad ah gudaheed ku soo ururiya idinka oo sharaxaya waxyeelada iyo dhinacyada adagamawanaagsan odhaahyada, kalmadaha soo qora kadibna fasalka dhexdiisa ku soo bandhiga.

Hawl-galka 8^{aad}

1. Qalabka fayrasku ku faafi karo waa kuwa sidee loo adeegsado?
2. Siyaabaha la isaga ilaalin karo Ej,Ay, Fi ama Aydhiska idinka dhexdiina iyo barihiinaba ka wada sheekaysta.
3. Maxaad u malaynaysiin in ay tahay sababta dhalinyaraada uu ugu dhaco xanuunkani? Maxaase xal u noqon karaa?
4. Dhibaatooyinka bulsho ahaaneed iyo kuwo dhaqaale ahaaneed ee uu sababo

MASUULIYADA

Aydhisku ee aynu horay u soo tilmaanay ka sokow, maxay yihiin kuwa kale ee uu keeni karo? sidayse dhibaatooyinku ku yimmaadeen?

5. Xubnaha bulshadeena ka tirsan ee la nool fayraska dhaliya xanuunka Aydhiska

taageerooyinka ay u baahan yihiin in la siiyo maxay yihiin?

6. Dadaalada loogu jiro sidii loo cidhib tiri lahaa xanuunka aydhisa idinku doorka aad ku leedihiin muxuu noqon karaa?

Gabagabada Cutubka Lixaad

In kasta oo ay ku kala duwanyihiin baaxada iyo nooca ay leedahay, qof kasta wuxuu leeyahay mas'uuliyada. Qof kastana in uu amaay gutoamagudato ayaa laga sugaya. Waxaa waliba aad tixgalin u mudan mas'uuliyada muwaadinimoamas'uuliyadaha saaran qofka muwaadinka ah. Qof kasta oo muwaadin ah, Waxaa saaran mas'uuliyado wadaninimo. Taas oo qof walba inti awoodiisaamadeeda ah looga baahan yahay. In uu amaay ficil ku muujiyoamaso isaga ama iyada oo ku salaynayaamasa firfircooni, isxilqaan iyo shaqo jacayl xageedaamaxagiisa ka yimid.

Mas'uuliyadahan muwaadinimo ee noocan ah dareenkooda iyo firfircooni shaqo oo ku salaysan, isxilqaan qofka leh waxaa lagu tilmaami karaa muwaadin dhab ah oo leh astaamo xoriyadeed iyo dabeecado firfircooni, geesinimo iyo shaqo jacayl ku dheehan tahay. Astaamahan, dareenadan ama dabeecadahan wanaagsan ee uu ku sifoobay muwaadinka wanaagsan waxay u horseedayaan in uu amaay u gudbo dhaqan galinta mas'uuliyadba mas'uuliyada kale ee ay ka muhiimsan tahayamaka waxtar badan tahay oo uu amaay sida ugu waxtarka badan uga midho dhaliyo, islamarkaana si muwaadinimo iyo Wadaniyadku dheehan tahay uga soo baxoamabaxdo waajibaadka saaran.

Marka dhinac kale laga fiiriyo qofka muwaadinka ah waxaa looga baahan yahay in ayamauu garatoamagarto in hantidaamakhayraadka dalka iyo astaamaha dhaqanka ma guuraanka ah tahay hanti iyo dhaqan u gaarka ah oo bulshada dalka. Muwaadiniinta dhammaantood waxaa looga baahan yahay in ay yeeshaan dareen lahaansho, islamarkaana hantida dalka iyo dhaqanada ma guuraanka ah ilaalintooda iyo daryeelkooda si toos ah iskugu xil saaro. Sidaa- daraadeed, mas'uuliyada lagu daryeelayo hantida iyo dhaqanka dalka in ayna ahayn mid saaran oo kali ah dawlada in uu amaay dareemo ama dareento qofkasta oo u dhashay dalka ayaa lagama maar maan ah.

Muwaadinkasta mid u dhaw iyo mid ka dheerbaamaka fog mid ay ahaataba hantida iyo alaabada uu leeyahay shakhsi qoys, saaxiibka, dariskaagu, bulshada deegaanka ku nool, macad, urur --iwm waxaa looga baahan yahay in uu amaay qaatoamado mas'uuliyad taxadar iyo dareen uu ku daryeelayo ku dheehanyahay oo uu ku guto mas'uuliyada muwaadinimo ee saaran. Mas'uuliyada saaran qof kasta oo ah muwaadin darajo ama baaxad kasta ha lahaatee haddii uu rabo in uu si habboon uga soo baxo waxyaabaha nolosha ama jiritaanka dadka lagama -maar maan ka u ah in uu si wanaagsan uga faa'iidaysto, islamarkaana si taxadar leh u maamulo ayaa waajib ku ah .

Shaqada uu qabanayo maadaama ay tahay mid waxtarkeedu aad u badan yahay waxaa u fududaanaysa in faa'iidada u soo xeroonaysa sida ugu habboon ugu maamulo qoyskiis . Isaga laftigiisku wuxuu awood u helayaa in uu si fiican uga faa'iidaysto. Hantida dabeeciga ah iyo kuwa dadku sammeeyey in aan la tir-tirin, islamarkaana la sii wanaajiyo si ay u sii jiraan ayaa lagama-maar maan ah . Tanina waxay gacan ka gaysanaysaa in falashada beeraha iyo dhaqaalaha dalku u kobco. Guud ahaana wuxuu yaraynayaa saboolnimada dalkeena. Bulshada muwaadinka ahna waxay ku noolaanaysa nolol ka fiican tii hore.

MASUULIYADA

Laylika Guud ee Cutubka Lixaad

I. Run ama Been.

Tilmaan : Weedhahan soo socda akhriya kadibna tii sax ah ku qor “Run “ tii been ahna ku qor “Been” ka dibna sababaha aad run ama been u tidhaahdeen sharaxa.

1. Qofka masuulka ahi waa ka kasoo baxa hawsha loo diray .
2. Xanuunka dilaaga ah ee Aydhiska waa la iska ilaalin karaa.
3. In mas’uuliyadaha si habboon looga soo baxo waa natiijo wanaagsan oo la soo saaray ama la gaadhay.

II. Isku Aadi

Tilmaam: kalmadaha soo socda kolba sida ay iskugu habboon yihiin iskugu Aadiya:

A

1. Mas’uuliyada oo la fuliyo
2. In la isku-diyaariyo sidii si habboon loo gudan lahaa
3. Fursado waxbarasho oo la helo
4. In la dhawro caafimaadka iyo sixada

B

- B. Xuquuq
- T. Balan qaad lahaa waxbarashada
- J. Mas’uulliyada la aqballo
- X. Mas’uuliyada guud.

III. Ka Dooro

Tilmaan: Iska laaba buugtiina kadibna su’aalaha soo socda mid walba jawaata ku habboon u doorta.

1. Waxyaabaha soo socda mida ah mas’uuliyad dadka oo dhan u dhaxaysa waa midee?
 - B. Shakhsi ahaantaada oo aad isku-kalsoonatid
 - T. Qalabka dusiga oo aad ka ilaalisid dayacnaanta iyo waxyeelo soo gaadha.
 - J. Buugta casharada lagu qorto oo nadiif ah, islamarkaana taxadar leh loo illaaliyo.
 - X. Hawlaha guriga in aad kaga soo shaqayso laguugu soo dhibay oo ugu horayn aad ka shaqaysid.
2. Mas’uuliyada oo la qaato, islamarkaana sida ugu habboon loo guto shayga boqolkiiba boqol fudaydiya ee ka midka ah kuwan soo socda waa midkee?
 - B. Shakhsi ahaantaada oo aad isku-kalsoonato.
 - T. Aqoon iyo xirfad buuxa oo aad leedahay .
 - J. Suurto galnimo .
 - X. In aad noqotid qof la amini karo.
3. Waxyaabahan soo socda mida aan ahayn hanti dabeeci ah waa midee?
 - B. Harta loo yaqaano tana.
 - T. Goodiramawaaliya
 - J. Wabiga hadamiinharci
 - X. Biyo xidheenkaamaharta loo yaqaano qooqaa ee quwada dabkaamalaydhka laga dhaliyo.